

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 316.4

ОЛЬГА МАКСИМЕНКО,

магістр психології, провідний соціолог відділу методології і методів соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

OL'HA MAKSYMENKO,

MA in Psychology, leading sociologist at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12 Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

olga.maksimenko.65@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-2804-2790

«Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство». XV Міжнародні соціологічні читання пам'яті Наталії Паніної та Валерія Хмелька¹

Вона лишила по собі унікальну спадщину, яка охоплює методологію, ґрунтовне знання та професійну етику... Якщо замислитися над усіма її новаторськими досягненнями, то просто вражає, що одна людина могла мати таку величезну прозорливість і вплив на свою царину діяльності.

Евелін Дж. Бромет про Наталію Паніну

Справжній учений, яких часто описують в ідеалі, але яких не так часто можна зустріти в реальності.

Мелвін Кон про Валерія Хмелька

10 грудня 2021 року в Інституті соціології Національної академії наук України відбулися Міжнародні соціологічні читання на тему «**Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство**». На Читаннях ушанували пам'ять **Наталії Вікторівни Паніної (1949–2006)** та **Валерія Євгеновича Хмелька (1939–2021)**, двох визначних постатей в історії вітчизняної філософської й соціологічної думки, чії наукові здобутки, активна громадянська позиція та відданість справі відомі далеко за межами України.

1 Скорочену версію цього матеріалу (під назвою «Українське суспільство: відгомін глобальних криз і спалахи локальних») опубліковано в часописі «Український соціум» (2021, № 4).

Цитування: Максименко, О. (2022). «Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство». XV Міжнародні соціологічні читання пам'яті Наталії Паніної та Валерія Хмелька. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 218–236.

Співорганізаторами заходу традиційно виступили Соціологічна асоціація України та Соціологічний центр імені Н.В. Паніної.

Цього року (як і торік) Соціологічні читання відбувалися у змішаному форматі. Частина учасників і гостей зібралися в актовій залі Інституту, де спершу тривало пленарне засідання, а після перерви — круглий стіл та оголошення результатів конкурсу «Кращий молодий соціолог року — 2020–2021». Крім того, всі охочі могли долучитися до роботи Читань за допомоги платформи «Zoom». Технічне забезпечення та супровід події взяв на себе провідний науковий співробітник відділу методології і методів соціології ІС НАН України Сергій Дембіцький.

З привітальним словом до присутніх на заході звернулися: **Валерій Ворона**, на той час директор Інституту соціології¹, академік НАН України, та президент САУ, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України **Віль Бакіров**. Принагідно вони відзначили безцінний внесок Наталії Вікторівни та Валерія Євгеновича у становлення й розвиток соціологічної науки в незалежній Україні.

Ті, кому пощастило працювати та спілкуватися з Наталією Паніною, знають її як надзвичайно продуктивну та ініціативну людину, яка не боялася крокувати в нове й невідоме. Вона першою (разом з працівниками Інституту геронтології Академії медичних наук колишнього СРСР) долучилася до міжнародних порівняльних досліджень способу життя людей похилого віку, першою (разом з Миколою Чуриловим у Центрально-Українському відділенні Всесоюзного центру дослідження громадської думки) створила загальнореспубліканську опитувальну мережу, а також розробила методичні аспекти побудови репрезентативної вибірки для дорослого населення України. У 1992 році Наталія Паніна розпочала апробацію методики для систематичного вимірювання соціальних процесів в українському суспільстві. Згодом цей проект перетворився на головне джерело отримання систематичної соціологічної інформації для представників влади, наукової спільноти та громадськості України, а також зарубіжних учених. Останні, за визнанням німецького професора соціології Гельмута Штайнера, завдяки Н. Паніній отримали неоціненну можливість досліджувати українське суспільство та його розвиток у порівняльній перспективі.

За результатами моніторингу, незмінним організатором якого з 1994 по 2006 рік була Наталія Вікторівна, опубліковано численні монографії, наукові та публіцистичні статті. Крім того, Н. Паніна першою підготувала систематизований курс лекцій з технології соціологічного дослідження в Україні та видала методичний посібник з опитувань громадської думки.

У грудні 2015 року за роботу «Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Соціологічний моніторинг» Наталію Паніну було посмертно нагороджено Державною премією в галузі науки і техніки (Указ Президента України № 686/2015). Разом із нею — за участь у цьому проекті — лауреатами Державної премії стали й інші провідні вчені, працівники Інституту соціології НАН

1 З 22 грудня 2021 року директором Інституту соціології є член-кореспондент НАН України Євген Іванович Головаха.

України: тодішній директор Інституту Валерій Ворона, заступники директора Євген Головаха та Микола Шульга, завідувачі відділів Олександр Вишняк, Юрій Саєнко (обидва, на жаль, теж уже відійшли у вічність), Сергій Макеєв, Олена Злобіна, Наталія Костенко та генеральний директор компанії «TNS Ukraine» Микола Чурилов.

Не можна не згадати й про те, з якою відповідальністю Наталія Паніна ставилася до професії соціолога та його публічної ролі, наголошуючи, що соціологи мають не лише сумлінно та старанно досліджувати суспільство, в якому живуть, а й донести отримані (достовірні!) дані — як до своїх колег, так і до пересічних громадян, а також до представників політикуму. Адже, не знаючи реального стану справ у суспільстві, неможливо виробити адекватні та ефективні шляхи для його покращення, зокрема для виходу з кризи, в якій українське суспільство перебуває впродовж останніх років.

Рішучість, завдяки якій Наталія Вікторівна підкорювала нові висоти, поєднувалася в ній з високою професійною компетентністю та вимогливістю. Як голова Комісії з професійної етики Соціологічної асоціації України, Наталія Вікторівна брала найактивнішу участь у розробленні Кодексу професійної етики соціолога. Вона ж була й авторкою ідеї про організацію конкурсу серед молодих соціологів, щоб заохотити їх до наукових пошуків та оприлюднення результатів своїх розвідок. Тому щороку 10 грудня, в день народження Наталії Вікторівни (який до того ж збігається з Міжнародним днем прав людини), на Панінських читаннях підбивають підсумки конкурсу «Кращий молодий соціолог» і оголошують переможців та призерів.

Надзвичайно багато для розбудови української соціології як галузі науки та сфери практичної діяльності зробив і Валерій Хмелько. Сучасне покоління соціологів пам'ятає Валерія Євгеновича передусім як фахівця в царині соціології особистості, макросоціології та електоральної соціології, як професора кафедри соціології Національного університету «Киево-Могилянська академія», а також як президента Київського міжнародного інституту соціології — надійної інституції з бездоганною репутацією. Утім, мабуть, не всім відомо, що за першою освітою В. Хмелько — фізик-теоретик. Після закінчення Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка в 1961 році Валерій Євгенович деякий час викладав фізику студентам-іноземцям підготовчого факультету КДУ. За словами Романа Ленчовського, багатолітнього друга й колеги В. Хмелька, в ті роки робота зі студентами з інших країн (переважно з «третього світу», а також із «соцтабору») передбачала формування в них лояльного ставлення до «радянської дійсності», оскільки була частиною мегапроєкту «радянізації» країн-сателітів СРСР та експорту соціалістичної ідеології. Таке викладання-виховання «провокувало» появу в молодого фахівця непростих запитань щодо суперечливих явищ нашого повсякдення. Щоб і далі працювати й жити чесно, по совісті (а це змолоду було для Валерія Євгеновича моральним імперативом), потрібно було на такі запитання знаходити відповіді на тому рівні науковості, який уже опанував молодий дослідник зі своїх природознавчих студій. Цей потяг до з'ясування засадничих світоглядних проблем привів В. Хмелька до філософського факультету, який він успішно закінчив 1971 року.

Курсова робота Валерія Хмелька про інтелігенцію була сміливою й новаторською. Він показав, що з погляду марксизму власність — це не тільки володіння, а й розпорядження засобами виробництва, тому інтелігенція — це не верства, а два класи: ті, хто розпоряджається (номенклатура), і «пролетарі» розумової праці. А у статті «Виробничі відносини і суспільне виробництво життя», опублікованій 1973 року у виданні «Вісник Київського університету. Серія філософії», В. Хмелько говорить про «інформаційне виробництво життя», яке має заступити місце індустріального. Інакше кажучи, він передбачив прихід інформаційного суспільства. І сталося це за сім років до публікації праці американського соціального філософа й футуролога Елвіна Тофлера «Третя хвиля» («The Third Wave»), в якій обстоюється концепція «надіндустріальної цивілізації».

Теорія динаміки зміни домінант макроструктури суспільного самовідтворення, окреслена Валерієм Хмельком у зазначеній публікації та розвинена в кандидатській дисертації («Зміст і структура виробничих відносин як предмета загальносоціологічного дослідження»), є одним з найвизначніших надбань цього багатогранного вченого. До інших, не менш значущих здобутків Валерія Євгеновича належать: дослідження спрямованості особистості й методика оцінювання зв'язків когнітивних та емотивних складників особистісних диспозицій, перші лонгітюдні дослідження соціальних структур та особистості за умов радикальних трансформацій, концепція лінгво- та біетнічної гетерогенності етнонаціональної структури України, оцінка динаміки макросоціальних змін в українському суспільстві та оцінка ставлення населення України до незалежності. Він активно співпрацював з польськими та американськими соціологами, зокрема, з професором Університету Джонса Гопкінса (Johns Hopkins University) та президентом Американської соціологічної асоціації (у 1987–1988 роках) Мелвіном Коном. А наприкінці 1980-х В. Хмелько долучився до політичної діяльності, ставши членом координаційної ради «Демократичної платформи» та співголовою оргкомітету Партії демократичного відродження України.

Як Валерій Євгенович, так і Наталія Вікторівна присвятили своє життя та науковій пошуку ґрунтовному й усебічному дослідженню українського суспільства. Однак робили вони це дещо по-різному. Наталія Вікторівна приділяла велику увагу конструюванню показників (як-от інтегральний індекс соціального самопочуття населення, індекс аномійної деморалізованості, інтегральний індекс національної дистанції для характеристики міжетнічної/міжнаціональної толерантності тощо), які дають змогу «зафіксувати» стан суспільства в конкретний момент, щоби потім на цьому підґрунті здійснювати регулярні спостереження й порівняння. А от Валерій Євгенович більше зосереджувався на макросоціальних змінах і прогнозуванні соціальних процесів¹.

1 Про життєвий шлях і науковий доробок В.Є. Хмелька та Н.В. Паніної, а також про конкурс «Кращий молодий соціолог року» можна докладніше дізнатися з таких праць: Головаха, Є. (упорядн.), Урсуленко, К. (упорядн.) (2007). Наталія Вікторівна Паніна: *життя, наукова діяльність, шлях у майбутнє*. Київ: Факт; Ленчовський, Р. (2019). До 80-річчя Валерія Євгеновича Хмелька. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 211–215; Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (2013, 11 червня). Володимир Паніотто: «*Ставити експерименти на соціальних системах — метод, негідний гуманістичного суспільства*». Отрима-

На пленарному засіданні, яке очолював завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології **Сергій Makeєв**, було виголошено чотири доповіді:

«**Валерій Хмелько — недооцінені ідеї**». Автор — професор кафедри соціології факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного університету «Киево-Могилянська академія», генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології **Володимир Паніотто**;

«**Про фази світоглядно-наукового шляху В.Є. Хмелька 1960-х — кінця 1980-х років: утопічний комунізм — реформований марксизм — антипартиїний ревізіонізм (нотатки пам'яті)**». Автор — старший науковий співробітник Київського міжнародного інституту соціології **Роман Ленчовський**;

«**Глобальне відлуння локальної кризи: ідейний конфлікт в американському університеті**». Автор — завідувач кафедри соціології факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» **Павло Федорченко-Кутуєв**;

«**Україна в сучасних соціальних науках — усе ще terra incognita**». Автор — переможець конкурсу «Кращий молодий соціолог року — 2018», викладач Київської школи економіки та голова Наглядової ради аналітичного центру CEDOS **Тимофій Брік**.

Як видно, в перших двох виступах ішлося про життєвий шлях та наукову спадщину Валерія Хмелька, тоді як дві інші доповіді були пов'язані безпосередньо з темою цьогорічних Соціологічних читань.

Презентація **В. Паніотто** глибше ознайомила аудиторію з неординарними концепціями В. Хмелька, які, на жаль, не здобули належного визнання у світовому масштабі. Адже за радянських часів Україна перебувала за «залізною завісою», тобто була інформаційно закритою для зарубіжних учених. Тому доробок багатьох наших науковців лишився непоміченим.

Так сталося і з вищезгаданою теорією про зміну домінантних видів виробництва. В. Паніотто жартома зауважив, що якби наша країна «не була відірвана від світової соціологічної спільноти й Тофлер мав звичку розпочинати день з перегляду свіжого числа «Вісника Київського університету», ім'я Хмелька було б уже в усіх підручниках із соціології, а не тільки в російських та українських». Адже з наукового погляду праця Валерія Хмелька є не менш вичерпною, ніж «Третя хвиля» Елвіна Тофлера, оскільки Валерій Євгенович детально описав механізм зміни хвиль і прогнозував не лише третю хвилю, а й четверту.

но з: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/881-volodymyr-paniotto-stavyty-eksperymenty-na-sotsialnykh-systemakh-metod-ne-hidnyu-humanistychnoho-suspilstva>; Паніотто, В., Хутка, С. (2014). Вітаємо Валерія Євгеновича Хмелька. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 204–207; Стегній, О. (2019). Конкурс «Кращий молодий соціолог року»: історія та колективний портрет учасників (2007–2018). В: Є.І. Головаха (ред.), О.О. Максименко (ред.), *Соціологія майбутнього і майбутнє соціології в XXI столітті. Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Наталії Паніної та Мирослава Поповича* (с. 9–24). Київ: Інститут соціології НАН України; Хмелько, В.Є. (1976). *Содержание и структура производственных отношений как предмета общесоциологического исследования* (Дис. ... канд. филос. наук). Получено из https://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/03_Dyser_Khmelko.pdf, а також інших.

Іншою цариною Валерія Хмелька, в якій він працював разом з Володимиром Паніотто, було комп'ютерне моделювання соціальних процесів. Як пояснив пан Володимир, важливість моделювання зумовлюється тим, що воно істотно впливає на методологію дослідження того чи того феномена. Скажімо, зараз соціологи починають з теорії, з якої випливають деякі гіпотези про зв'язок декількох чинників, потім роблять концептуалізацію й операціоналізацію цих понять. Нарешті вони виконують дослідження, яке показує, підтверджується гіпотеза чи ні. Але систему загалом у такому дослідженні не вивчають. Ідеологія ж моделювання полягає в тому, щоби спершу побудувати модель, а потім зібрати потрібну інформацію. Цю ідею свого часу запропонував американський інженер Джей Форестер, чії експерименти з моделями продемонстрували, що одні вхідні чинники практично не впливають на те, що маємо на виході, тоді як інші, навпаки, впливають доволі сильно. Соціологічне дослідження має вимірювати саме останні, тобто ключові чинники, а також зв'язки, що впливають на результувальні параметри. Результати дослідження «вкладаються» в модель, після чого дослідники перевіряють, працює вона чи ні, тобто чи правильно вона передбачає наслідки. Якщо ж неправильно, то модель переробляють доти, доки вона не стане придатною для повноцінного використання — зокрема, для вироблення управлінських рішень. Власне, за такого підходу модель є динамічною теорією, бо вона спрямовує збирання даних.

Ідею соціального моделювання В. Хмелько та В. Паніотто втілювали в життя у другій половині 1980-х та впродовж двох років після заснування Київського міжнародного інституту соціології — першої в незалежній Україні недержавної дослідницької установи. У моделях, які вони розробляли, за результувальні показники правили задоволеність життям і місце гуманістичних цінностей в загальній структурі цінностей особистості. Проте через фінансові труднощі (адже це була середина 1990-х) ученим довелося перейти на суто комерційні дослідження. «КМІС перетворився на фабрику виробництва інформації, — констатував пан Володимир. — Ми виконували понад 100 проєктів щороку, а часу на їх осмислення практично не мали».

У Валерія Хмелька була ще одна цікава пропозиція: ввести в науковий обіг поняття, яке мало би таке ж значення, як гроші для економіки, але було б соціальним. Таким еквівалентом мав стати час життя, зокрема час повноцінного життя, яке приносить задоволення людині. Якщо людина хворіє, то життя стає неповноцінним, тому рік такого життя має зараховуватися як коротший період — скажімо, вісім місяців (залежно від того, що це за хвороба). Як відомо, Організація Об'єднаних Націй у своїх щорічних звітах використовує індекс людського розвитку — інтегральний показник, що враховує обсяг валового внутрішнього продукту на душу населення в конкретній країні, рівень грамотності населення в цій країні та очікувану тривалість життя. Валерій Хмелько пропонував приблизно таку ж систему й розрахунки, але, на думку В. Паніотто, його ідея була цікавішою, а вимірювання — конкретнішим, ніж в індексі людського розвитку.

Виступ **Р. Ленчовського** мав на меті показати головні етапи трансформації наукового світогляду В. Хмелька. На жаль, через технічні причини слухачі могли почути тільки невеличкий фрагмент доповіді, який наведено далі.

«Ми разом навчалися на філософському факультеті... Нам уявлялося, що саме тут ми знайдемо якщо й не вичерпні відповіді (як нам обіцяли) на глобальні та водночас болючі проблеми людського співжиття, що вже почали нас «зачіпати», то принаймні відповідні «дороговкази» на шляху до розв'язання цих проблем наукового пізнання — який ми й обрали за своє покликання та фах. Хочеться згадати про нашу спільну з Валерієм Євгеновичем учнівську активність на семінарах, особливо із соціально-гуманітарного циклу, передусім із соціальної філософії (відомої в ті роки як «історичний матеріалізм») та історії філософії... У 1968-му, за часів «Празької весни», з її гаслами «демократичного соціалізму» та взагалі «соціалізму з людським обличчям», це вже була спільна соціально-політична «ангажованість», як тоді полюбили говорити в нашому колі. Бо ці, так би мовити, «Квітневі тези Дубчека» (новообраного тоді провідника чеських комуністів) ми сприйняли й як свою актуальну турботу, як «світло в кінці тунелю» — вже вітчизняного, радянського варіанта утопії, «реального соціалізму»... Про «утопію при владі», за пізнішим влучним висловом істориків-дисидентів, ми ще не знали... Ми тільки знаходили свій шлях — у соціальній науці, найтісніше поєднуваній нами з уявлюваною практикою гуманістичних соціальних перетворень... Бо з усього студійованого нами на той час марксизму ми найбільше цінували славнозвісну одинадцяту тезу з «Тез про Фюєрбаха» Карла Маркса: стосовно тих, котрі мають «змінювати світ», а не лише пояснювати його».

У презентації **П. Федорченка-Кутуєва** головну увагу було приділено ініціативі, висунутій професором літератури та колишнім президентом коледжу Сент-Джонс в місті Аннаполіс (США) Пано Канелосом разом із групою інтелектуалів-одномумців у листопаді 2021 року. Ця ініціатива знайшла віддзеркалення в матеріалі під заголовком «Я допомагаю започаткувати новий коледж, тому що система вищої освіти вийшла з ладу» («I'm helping to start a new college because higher ed is broken»), підготованому для видання «Bloomberg». Автор публікації — відомий історик шотландського походження Ніл Фергюсон, який викладав у престижних американських університетах, зокрема в Гарвардському. Як видно з назви статті, ініціатива американських інтелектуалів полягає в заснуванні такого закладу вищої освіти, який би відрізнявся від тих, що функціують сьогодні. Місцем розташування для цього закладу було обрано столицю штату Техас — Остін, а його місією має стати «безстрашний пошук істини» (*fearless pursuit of truth*) та захист академічних свобод. Особливо це стосується права вільно висловлюватися на певні контроверсійні теми.

Однією з таких тем є спроба тлумачити історію Сполучених Штатів з позиції «пригноблених верств» (*the oppressed strata*), у такий спосіб перекреслюючи безперечні здобутки американської нації та держави. Йдеться, зокрема, про «Проект 1619». Надрукований у виданні «The New York Times Magazine», цей проект покликаний нагадати, що саме того року до берегів Америки (тодішньої британської колонії Вірджинія) прибув перший корабель з африканськими бран-

цями на борту. Так у США виникло рабство, й існувало воно понад два століття. «1619» містить репортажі, есеї, вірші та малюнки на тему рабства й работоргівлі, створені відомими темношкірими журналістами та митцями.

Зрозуміло, що ініціатива «1619» не припала до вподоби багатьом американцям, оскільки такий перегляд історії виставляє Сполучені Штати в украй невідгідному світлі — фактично як країну, побудовану на спинах рабів. Низка науковців та викладачів історії виступили з критикою цього проекту, вимагаючи від «The New York Times» унесення поправок в тексти матеріалів. Доречно зауважити, що цей проєкт широко обговорювався в засобах масової інформації — разом з іншими спорідненими феноменами, що виникли останнім часом в американському суспільстві та мають стосунок до так званого «афроамериканського питання». Це «woke ideology» («ідеологія пробудження»), що полягає у винятковій пильності до всього, так чи інакше пов'язаного з правами афроамериканців, та громадський рух «Black Lives Matter» («Життя темношкірих мають значення»). Це також «cancel culture» (що дослівно перекладається як «культура скасування») — сучасна «версія» остракізму, коли людину за будь-яке необережне висловлювання (наприклад, щодо расових чи етнічних груп або ж ЛГБТ-спільноти) можуть звільнити з роботи, піддати публічному осуду, а також розірвати з нею всі зв'язки. Звісно, така ситуація не може не викликати занепокоєння в академічних колах. Тому й виникають ініціативи на зразок Остінського університету (the University of Austin) — як відповідь (хоч і політизована) на наступ на академічні свободи.

В Україні, як зауважив пан Павло, теж планують створити університет нового типу — президентський, перевагами якого будуть законодавчо закріплена академічна свобода й інституційна автономія. Але це урядова ініціатива, тоді як Остінський університет — проєкт, яким опікуватиметься спільнота науковців. Це створення університету, який відповідатиме їхній візії.

Т. Брік, який здобув ступінь магістра соціології та соціальних досліджень в Утрехтському університеті (Нідерланди), захистив дисертацію в Мадридському університеті імені короля Карлоса III (Іспанія), був гостьовим дослідником у Нью-Йоркському та Стенфордському університетах, а зараз бере участь у низці міжнародних проєктів, привернув увагу аудиторії до вельми важливої проблеми — порівняно малої кількості посилань на соціологічні дослідження про Україну в статтях західних соціологів. У своїх міркуваннях доповідач спирався на результати власного дослідження, виконаного із застосуванням мережевого аналізу¹. «Наші колеги з європейських та американських університетів ще дуже мало знають про Україну, — зазначив пан Тимофій. — Дуже повільно відбувається оновлення наявних знань про українське суспільство. У тих статтях, де йдеться про Україну, посилаються здебільшого на засоби масової інформації (як-от «The Guardian», «The New York Times» чи «Дзеркало тижня»), тоді як посилань на суто наукові публікації дуже мало».

1 Аналізувалися статті, опубліковані впродовж останніх шести років у престижних англомовних журналах, які присвячені пострадянському простору («Communist and Post-Communist Studies», «Europe-Asia Studies» «Post-Soviet Affairs» тощо).

Щоби розв'язати цю проблему, Т. Брік порадив вітчизняним ученим (особливо молодим) активніше долучатися до міжнародних проєктів і дискусійних майданчиків, друкуватися в поважних англomовних виданнях, а українським науковим часописам — працювати над покращенням якості своїх матеріалів.

Після першої частини Міжнародних соціологічних читань було оголошено перерву, під час якої учасники та гості заходу могли ознайомитися з новими виданнями Інституту соціології НАН України, зокрема монографією Сергія Дембіцького «Політична культура українського суспільства», колективною монографією «Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз» за науковою редакцією Олени Злобіної, науковою доповіддю Вікторії Смакоти «Український освітній потенціал у світі глобальних перетворень», брошурою «Вітчизняна наука в соціологічному вимірі» за редакцією Тетяни Петрушиної, збірником тез доповідей учасників конференції «Соціальні наслідки пандемії COVID-19: соціологічні аспекти» за редакцією Віктора Степаненка та Гульбаршин Чепурко. Крім того, було презентовано монографію «Соціологіка мислення Толкотта Парсонса», авторами якої є Володимир Ніколаєнко, Леонід Ніколаєнко та Юрій Яковенко (Національний авіаційний університет), а також книжку для дітей та підлітків «Мрія на мільйон. Рушай у світ грошей та бізнесу» (автор — соціальний підприємець та керівник гуртка фінансової грамотності ліцею в м. Мукачєво Сергій Вожжов).

Другу частину Соціологічних читань відкрив заступник голови конкурсної комісії, провідний науковий співробітник відділу методології і методів соціології ІС НАН України **Олександр Стегній**. Розповівши слухачам про місію конкурсу та зробивши короткий огляд його історії, О. Стегній підкреслив, що премія імені Наталії Паніної — це перша премія в Україні, започаткована не державними структурами, а науковим товариством.

Цікаво, що перший конкурс на звання кращого молодого соціолога відбувся у 2007-му, і на тій події була присутня тодішня президентка Європейської соціологічної асоціації, професорка Абердинського університету (Велика Британія) Клер Волес. Перше місце тоді завоював львівський соціолог Олег Демків. За 14 років існування конкурсу в ньому взяли участь понад 100 молодих дослідників майже з усіх куточків України. Найактивніше долучалися соціологи з Києва, Харкова та Львова, були також учасники з Одеси, Миколаєва, Маріуполя, Ужгорода, Луцька, Кам'янця-Подільського, Дніпра (Дніпропетровська), Кривого Рогу та Луганська. А от з Донецька та з Автономної Республіки Крим, на жаль, не надійшло жодної роботи — мабуть, через брак інтересу до проблем вітчизняної соціології.

З поважних причин (несприятлива епідеміологічна ситуація та недостатня кількість учасників) минулої зими конкурс не проводили. Тому цьогоріч оцінювалися есеї, надіслані конкурсантами впродовж двох років. У цих творах мали висвітлюватися глобальні й локальні кризові процеси в контексті українського суспільства. За звання «Кращий молодий соціолог року — 2020–2021» змагалося одинадцять молодих науковців, серед яких були студенти, аспіранти, викладачі та прикладні дослідники. У своїх творах вони порушили широке коло питань — від впливу пандемії коронавірусу на характер міжособистісного спілкуван-

ня та дизайн соціологічних досліджень (Є. Ковальська, І. Козлова, М. Шпікер) до політичних, економічних і світоглядних криз, які раз у раз уражають українське суспільство (Р. Джуган), спричинюючи, зокрема, зростання масштабів зовнішньої та внутрішньої міграції (А. Хом'як), а також падіння довіри до соціальних інститутів (О. Казьмірова), що, своєю чергою, поглиблює наявні кризові процеси й суспільні суперечності. Розглядалися, крім того, політичні процеси глобального масштабу, зокрема ерозія ліберального світового порядку та відновлення великодержавного суперництва (О. Вольський), і те, як вони позначаються на становищі України загалом.

Учасники конкурсу виступили перед аудиторією з викладом головних ідей своїх есеїв та відповіли на запитання слухачів.

Першою виступила **Марта Борецька**, магістрантка другого року навчання кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. У своїй конкурсній роботі вона висвітлювала особливості ціннісно-нормативної системи сучасних українців, порівнювала їхні ціннісні орієнтації з ціннісними перевагами європейців та вказувала на зміни, які сталися в системі цінностей (як наших громадян, так і жителів європейських країн) унаслідок пандемії коронавірусу.

Для аналізу та порівняння пані Марта використала дані двох останніх хвиль Світового дослідження цінностей (*World Values Survey*) — масштабного міжнародного проекту, започаткованого 1981 року видатним американським соціологом Рональдом Інглгартом. Згідно з концепцією Р. Інглгарта, всі людські цінності можна умовно поділити на дві групи: цінності виживання (матеріалістичні) та цінності самовираження (постматеріалістичні). У країнах, менш розвинених економічно й політично, превалюють цінності першої групи, тоді як у країнах з вищим рівнем розвитку національної економіки та політичних свобод — цінності другої групи (і це підтверджується результатами зазначеного дослідження). Постматеріалістичні цінності, крім того, трактуються як бажані й такі, що відповідають новим цивілізаційним запитам, а транзит до постматеріалізму — як єдино можливий, а отже, правильний шлях модернізації ціннісних просторів різних країн.

Утім, як зауважила конкурсантка, зміщення ціннісних переваг у бік постматеріалістичних не є прямолінійним і однозначним процесом. Зокрема, останніми роками спостерігаються два «відкочування» від панівної лінії — консервативний реванш (виявом якого є, серед іншого, підтримка націоналістичних партій у низці європейських країн) та авторитарний реванш (виявом якого є зростання попиту на «сильну руку», тобто на авторитарний спосіб правління). Поворот до консерватизму, на думку М. Борецької, є природною реакцією індивідів на мінливість та плинність соціальної реальності, зокрема на надто швидкі темпи культурних змін. А ось авторитарний реванш зумовлений слабкістю сучасних демократичних інститутів, віддаленістю владних еліт від суспільства та неготовністю деяких політичних лідерів брати на себе відповідальність за ризиковані або непопулярні управлінські рішення. До того ж демократичний устрій багатьох держав істотно підважила пандемія коронавірусу, оскільки боротьба з нею вимагала залучення якраз авторитарних інструментів.

Що стосується ціннісного простору України, то його специфічними рисами є, з одного боку, значущість цінностей автономії та самовираження, з іншого — збереження цінностей виживання. Останнє можна пояснити як впливом пандемії COVID-19 на повсякденне життя українців, так і нестабільною внутрішньою ситуацією — воєнно-політичною та економічною. У цьому контексті завданням української соціології має стати «з'ясування співвідношення цих двох складників вітчизняного ціннісного простору, а також ступеня їх репрезентації в повсякденних практиках наших співгромадян», — резюмувала М. Борецька.

Основними мотивами есею **Олександра Вольського**, аспіранта кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», були: криза капіталістичної світ-системи та її вплив на позиції України як незалежної держави на міжнародній арені. Свої міркування він побудував, спираючись на праці визначних теоретиків світ-системного аналізу — Імануїла Валерстайна та Джованні Аррігі.

Як відомо, концепція світ-системного аналізу І. Валерстайна полягає в тому, що капіталізм може існувати лише як система псевдонезалежних держав, котрі функціують у межах єдиного економічного простору. Така конфігурація дає змогу реалізувати міжнародний поділ праці, що згодом веде до поділу світ-системи на три зони з різним рівнем розвитку: «ядро» (*core*), «напівпериферію» (*semiperiphery*) та «периферію» (*periphery*). Повноцінні держави формуються лише на території «ядра» й «напівпериферії», які характеризуються порівняно високим рівнем економічного розвитку. Завдяки цьому вони спроможні будувати сильні військово-бюрократичні структури, використововані для забезпечення процесів нееквівалентного обміну з віддаленими (периферійними) зонами та закріплення своєї переваги.

У межах такого підходу, на думку О. Вольського, Україну можна описати як периферійну територію, що перебуває в стані політико-економічної залежності від «ядра». Або ж можна схарактеризувати українців як федератив, котрі платять за військово-політичну підтримку та доступ до європейських ринків феноменом заробітчанства та війною з РФ. Обидві інтерпретації можуть претендувати на істинність.

Дж. Аррігі поділив усі держави світу на територіалістські та капіталістичні. Перші прагнуть збільшити обсяг своїх ресурсів через захоплення нових територій, а другі спрямовують зусилля на розвиток власних територій, розширюючись лише тоді, коли цього вимагає подальший процес нагромадження капіталу.

Сьогодні, коли зв'язки між країнами світу стають дедалі тіснішими, будь-яка локальна проблема швидко переростає у глобальну. Тому нинішня криза капіталістичної світ-системи супроводжується значною економічною та соціально-політичною дестабілізацією, що можна побачити на прикладі падіння світових фондових ринків через пандемію коронавірусу, ситуації з біженцями в країнах Євросоюзу, терористичної активності ІДІЛ тощо. Ключовою небезпекою для України за таких обставин О. Вольський вважає перехід від капіталістичної до територіалістської логіки в поведінці держав, що її оточують. Кон-

курсант зазначає, що для збереження міжнародної правосуб'єктності України вкрай важливо зміцнювати автономну від зовнішніх і внутрішніх політичних акторів державну службу, оскільки це дасть змогу сформувати соціальну групу, зацікавлену в існуванні незалежної української держави.

Наступна учасниця, доцентка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, аналітикиня Громадської мережі публічного права та адміністрації UPLAN **Олександра Дейнеко**, докладно розглянула сутність криз («множинно процесуальних ... які одночасно відбуваються на різних рівнях соціального») та їхню місію («пробудити в нас рефлексивний моніторинг особистісного життєвого проекту» або «переосмислити логіку буття соціальних структур, щоби зрозуміти адекватність «правил гри» та добору ресурсів, потрібних для відтворення соціальних систем»). Кризи потрібні для того, щоби показати державі й суспільству помилковість чи слабкість соціальних процесів, неспроможність окремих соціальних структур і водночас — вивести соціальну систему на якісно новий рівень соціетального та цивілізаційного розвитку.

Авторка есею уподібнює суспільні кризи хвилям в океані під час шторму. Хтось, можливо, стоячи на березі, дивитиметься на ці хвилі з острахом, тоді як вправний серфінгіст залюбки підкорюватиме їх. Для такого серфінгіста хвилі — це нагода для злету, тобто для нового, вищого рівня особистісного (чи професійного) розвитку. Однак для того, щоби не боятися хвиль, потрібно виховати в собі певні риси характеру, як-от сміливість та бажання ризикувати й підкорювати нові вершини. Для того ж, щоби не боятися кризових ситуацій, потрібно виробити в собі емоційний імунітет і толерантність до невизначеності. Емоційний імунітет О. Дейнеко тлумачить як здатність індивіда бути щасливим незалежно від обставин та постійно формувати таку модель світосприйняття, яка не обмежує його суб'єктність, а навпаки, показує можливості для її реалізації. Ще одним ефективним інструментом для подолання кризи на індивідуальному та соціальному рівнях конкурсантка вважає формування діяльнісного імунітету, підґрунтям якого є соціальна спроможність, або здатність соціальних суб'єктів адекватно справлятися з множинними соціальними викликами, спираючись на наявний ансамбль власних капіталів та соціокультурний досвід.

Доцентка кафедри соціології та соціальної роботи факультету суспільних наук Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» **Руслана Джуган** виокремила чотири кризи глобального масштабу. Перша — екологічна — пов'язана з вичерпанням природних ресурсів (зокрема, через переважне використання викопних видів палива), надмірним антропогенним навантаженням на довкілля та порівняно повільними темпами впровадження екологічно безпечних технологій. Друга криза спричинена неефективністю міжнародних механізмів, покликаних запобігати збройним конфліктам (що можна побачити на прикладах громадянських воєн у Сирії та Сомалі, захоплення талібами влади в Афганістані та інших збройних протистоянь, наслідок яких — мільйони загиблих, поранених, а також тих, хто втратив свою домівку і став біженцем). Наступною глобальною проблемою є бідність, зумовлена нерівномірним розподілом статків та нагромадженням капіталу купкою

олігархів. В Україні такий стан речей, серед іншого, пов'язаний з браком механізмів впливу держави на монополістів та корупцією в органах влади на всіх рівнях. Останньою в переліку криз (проте не менш серйозною) є «коронакриза», яка не лише оприявнила вразливі місця в системі охорони здоров'я низки країн, а й указала на брак у певної частини населення критичного мислення та навичок елементарної інформаційної гігієни, конче потрібних у ситуації пандемії. Тому цілком слушно Р. Джуган обстоює необхідність викладати логіку ще в школі й учити відрізняти достовірну інформацію від спотвореної.

Серед локальних криз конкурсантка передусім згадує використання українськими політиками соціально-політичного розмаїття ментальності населення регіонів країни заради отримання власних політичних дивідендів, що нерідко призводить до політичного протистояння на лінії «Захід — Схід». Підтвердженням останнього є конфлікт двох світоглядних орієнтацій — проєвропейської та проросійської з відповідними електоральними перевагами, які істотно ускладнюють процес формування єдиної української політичної нації.

Про поляризацію суспільства внаслідок неконтрольованого впливу соціальних мереж розповіла старша викладачка кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» **Оксана Казьмірова**. Вона, поряд із тим, привернула увагу слухачів до проблеми недостатньої відповідальності деяких користувачів інтернету за свої висловлювання й учинки, їхнього невміння (або небажання) розмежовувати віртуальне й реальне, а також до ворожнечі в соціальних мережах, яка «поширюється зі швидкістю лісової пожежі». Асистентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Єлена Ковальська** додала, що соціальні мережі настільки міцно вмонтувалися в наше життя, що вже поступово підпорядковують собі його різні сфери. За таких обставин соціологам стає дедалі складніше досліджувати соціальну реальність і докладно пояснювати соціальні процеси. Відома небезпека для нашої науки полягає у суб'єктивності — коли дослідник, як частина об'єкта дослідження, неминуче продукує артефактуальне знання. Стосовно українського суспільства Є. Ковальська переконана, що воно є об'єктом перманентної трансформації, оскільки перебуває в пошуку свого місця в глобалізованому світі й має знаходити адекватні відповіді на сучасні виклики. Тому переосмислення українського суспільства потребує безперервного соціологічного спостереження, балансу теоретичного та емпіричного знання.

Доцентка кафедри соціології факультету суспільних наук Українського католицького університету, львів'янка **Інга Козлова** порушує питання репрезентативності онлайн-досліджень, які в період пандемії практично витіснили «старі добрі інтерв'ю віч-на-віч». Турбує конкурсантку і проблема забезпечення якості освіти, зокрема соціологічної: по-перше, не всі навчальні курси вписуються в дистанційний формат; по-друге, «для соціолога, чия робота неможлива без спілкування й налагодження контактів, бути переведеним в онлайн — це симулякр». Утім, і власне офлайн-практики за часів пандемії зазнають обмежень — наприклад, за умов їх неможливості освітні нерівності стають більш очевид-

ними (на чому зроблено наголос у концептуальній записці від ЮНЕСКО «Освіта за доби пандемії COVID-19 і в наступні роки»).

Колежанка І. Козлової, дослідниця Центру міської історії Центрально-Східної Європи **Наталя Отріщенко** розпочинає свій есей цитатою з інтерв'ю, що його дав визначний німецький філософ і соціолог Юрген Габермас газети «Frankfurter Rundschau» у квітні 2020 року. «Ще ніколи не було так багато знання про наше незнання», — констатує вчений та зізнається, що соціальні наслідки коронакризи неможливо передбачити. Цілком природно виникає питання: а чи варто науковцям та іншим експертам настільки відкрито зізнаватися в тому, що вони чогось не знають? Так, варто. Ба більше — вчені мають зізнаватися, що їхнє знання в тій чи тій царині є обмеженим. Адже, як зазначає пані Наталя, «сумнів є частиною наукового пошуку, його невіддільною складовою, а заперечення гіпотези є так само важливим, як і її підтвердження... Сумнів — це ознака сили, а не слабкості». Тому науці не слід «удавати з себе непорушний бастион». Межі знання визначають обрії тих питань, які дослідники ставлять до світу й до самих себе.

У цьому контексті постає ще одне питання: кого можна вважати експертом і наскільки пересічні громадяни довіряють експертному знанню? На жаль, події останніх двох років продемонстрували, що професіоналам довіряють далеко не всі. Навпаки — воліють вірити в різноманітні вигадки на кшталт теорій змови. Чому ж експертність втрачає авторитет? Фахівець у царині міжнародних відносин Томас Ніколс, на якого посилається Н. Отріщенко, виокремлює кілька чинників, що призвели до «смерті експертності» (саме таку назву має його книга, опублікована 2017 року). Цими чинниками є: ерозія системи освіти, переорієнтація мас-медіа на смаки аудиторії, нові практики комунікації в соціальних мережах і нездатність самого експертного середовища вести ефективний діалог. Спостереження письменника описують ситуацію в США, однак його висновки можна сміливо переносити на українське суспільство. Навіть більше — випадок України в багатьох аспектах ілюструє міркування Ніколса значно яскравіше. Варто лише згадати написання дисертацій на замовлення та численні випадки академічного плагіату. Що ж до засобів масової інформації, то вони теж причетні до «смерті експертності», оскільки дуже легко оперують поняттями «експерт» чи «експертка» (в такий спосіб розмиваючи межі цих понять), а також віддають перевагу тим повідомленням, які провокують сильну емоційну реакцію — замість того, щоби спонукати до глибокої (і часто складної) дискусії.

Утім, пані Наталя схильна вірити в те, що «експертність в українській науці та освіті все-таки можна перезібрати». Цю фразу конкурсантка запозичила з назви книги видатного французького філософа та соціолога Бруно Латура «Перезбирання соціального» («Reassembling the social»). Підстави для оптимізму їй надають нові професійні осередки, які активно долучаються до міжнародних проєктів та академічних дискусій, освічені, мобільні та вмотивовані молоді дослідники, а також медіа-ініціативи, які пропонують «нові формати, якісну візуальну мову та відвертість стосунків з аудиторією, вважаючи її достатньо розумною для серйозної розмови». Проте цього недостатньо. Потрібен новий соціальний договір, де перезбирання експертності стане невіддільною части-

ною суспільного життя — ідеться насамперед про перезбирання стосунків між експертним середовищем, інституціями освіти й науки, медіа, урядами, корпораціями і, найголовніше, між громадянами й громадянками, — стосунків, які будуватимуться на взаємній довірі, критичності та прозорості.

Ще одна представниця нової генерації дослідників — старша викладачка кафедри соціології факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія», кураторка проекту «Діагноз: війна» **Анна Прохорова** — присвятила свою творчу роботу проблемам вітчизняної ветеранської спільноти. Згідно з підрахунками авторки, ця проблема є актуальною приблизно для 5–10% українців — безпосередніх учасників бойових дій на сході України, інструкторів з тактичної медицини, волонтерів та членів їхніх родин. «Можливо, комусь здаватиметься, що його самого це не стосується, а п'ять чи десять відсотків — не так уже й багато, — зазначає конкурсантка. — Однак, по-перше, війна триває, й поки немає підстав думати, що вона незабаром закінчиться. Отже, кількість тих, хто від неї постраждає, неминуче зростатиме. По-друге, йдеться про людей, які захищають нашу державу, її незалежність і територіальну цілісність. Погодьтеся, навряд чи можна розмірковувати про майбутнє країни, де таких людей полишають наодинці зі своїми проблемами, замість того, щоби допомогти їм адаптуватися до мирного життя».

Описаний свого часу Альфредом Шюцем феномен «солдата, що повертається з війни», характерний для будь-якої країни, що воює. Водночас, як зауважує пані Анна, є низка чинників, які ускладнюють ситуацію саме в нашій країні. Варто нагадати, що більшість із тих, хто добровільно пішов захищати Україну від російської агресії у 2014–2015 роках, не казали своїм рідним, куди саме йдуть, бажаючи вберегти їх від надмірних хвилювань. Але в такий спосіб вони позбавляли себе змоги розділити той новий, травматичний досвід перебування на війні зі своєю сім'єю та поступово віддалялися від неї.

Переживання ветеранів поглиблювалися ще й через те, що їм здебільшого не було до кого звернутися по психологічну допомогу. В Україні, на жаль, поки немає системної інституціоналізованої психологічної допомоги учасникам бойових дій. Існують, щоправда, терапевтичні школи та асоціації психологів, які допомагають колишнім військовослужбовцям адаптуватися до цивільного життя. Але таких осередків небагато, і зазвичай вони розташовані у великих містах. У маленьких містечках чи сільській місцевості фахівців з кризової психології знайти вельми складно. Тому цілком правомірно стверджувати, що успішність адаптації учасників російсько-української війни до мирного життя залежить переважно від них самих та їхніх близьких. Якщо ж власні ресурси виявляються недостатніми, то процес адаптації ветеранів істотно ускладнюється, а їхній стан (як фізичний, так і психічний) — погіршується.

Свої міркування А. Прохорова підкріпила кількома конкретними прикладами з історій військових, у яких вона брала інтерв'ю для вищезгаданого проекту «Діагноз: війна». Це спільний проект видавництва «Дух і Літера» та Української асоціації військової медицини, який був підтриманий Українським культурним фондом.

Конкурсна робота **Андрія Хом'яка**, аспіранта кафедри соціології факультету соціології і права НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», була сфокусована на феномені міграції (зокрема, тимчасової трудової міграції українського населення) та взаємозв'язку між міграцією й суспільними кризами. Автор підкреслює, що міграція може бути як наслідком кризи, так і її причиною — наприклад, може призвести до дефіциту робочої сили в певному регіоні або ж, навпаки, до скупчення значної кількості людей у певній місцевості (найчастіше в прикордонних районах, що спостерігалось під час кризи біженців у Європі). Міграція також нерідко спричинює й особистісну кризу — кризу ідентичності мігранта внаслідок перебування в іншому соціально-культурному середовищі.

Стосовно трудової міграції українців А. Хом'як зауважив, що: по-перше, вона викликана переважно економічними чинниками (браком робочих місць або низькою заробітною платою); по-друге, супроводжується численними міфами й стереотипами — як у самій Україні, так і в країнах, де зосереджена велика кількість українських трудових мігрантів (Польщі, Словаччині, Угорщині, Чехії тощо). Трудова міграція — це політизована тема, сприйняття якої досить часто зазнає викривлень через засоби масової інформації, що може впливати на політичні рішення не лише в міграційній сфері, а й щодо кризових ситуацій загалом.

Остання учасниця конкурсу «Кращий молодий соціолог року», аспірантка тієї ж кафедри й факультету НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» **Марина Шпікер** розглядає кризи як поворотні моменти, які пов'язані з чималими ризиками, однак створюють і нові можливості, зокрема для соціології й соціологів. Адже сама соціологія, як вважає пані Марина, від самого початку була «породженням тектонічних зсувів і криз у західноєвропейських суспільствах». Ідеться про індустріалізацію та урбанізацію, що зруйнували традиційний уклад життя аграрних суспільств, про економічні кризи, політичні трансформації, розвиток інформаційних технологій та інші бурхливі соціальні зміни, які створювали й робили більш помітними й відчутними соціальні проблеми, водночас генеруючи потребу в усвідомленні, науковому осмисленні та розв'язанні цих проблем.

Що стосується нинішніх криз, які глибоко вразили українське суспільство, зокрема пандемії COVID-19 та збройного конфлікту на сході України, то вони, на думку М. Шпікер, теж зумовили низку нових дослідницьких проблем, спонукаючи дослідників як до пошуку нових, так і до суттєвої адаптації старих методів збирання соціологічної інформації. Утім, далеко не на всі породжені кризами методологічні (та організаційні) виклики вдавалося знайти задовільну відповідь. Посилаючись на власний досвід, конкурсантка розповіла, що доволі складним завданням для неї виявився процес побудови репрезентативних вибірок для вимушених переселенців та учасників АТО/ООС. Не менш складно було й оцінити кількість внутрішньо переміщених осіб у певний момент на певній території — через недоліки самої бази даних про ВПО, що її веде Міністерство соціальної політики України. Потенціал емпіричного аналізу в цьому випадку обмежувався можливостями самих дослідників та даними, до яких вони мали доступ. А ось заміна особистих інтерв'ю телефонними опитуваннями та

перехід *call*-центрів на режим віддаленої роботи під час пандемії виявилися корисною опцією, оскільки зробили дослідницький процес стійкішим до надзвичайних обставин.

Авторка доходить висновку, що кризи, попри чималі збитки, заподіяні суспільствам, водночас дають стимул до наукового пошуку, допомагаючи дослідникам переосмислити те, що вони вже знають про соціум, та провести «стрес-тест» своїх знань і дослідницьких практик.

Після виступів конкурсантів відбулася дискусія (у форматі круглого столу), на якій обговорювали такі актуальні питання: зміни в системі цінностей громадян України та інших країн унаслідок пандемії COVID-19, дистанційне навчання в школах та університетах та його вплив на якість освіти, дедалі більше проникнення інформаційних технологій та штучного інтелекту в життя людини й суспільства, необхідність популяризації соціології як науки тощо. До дискусії долучилися: Євген Головаха (Інститут соціології НАН України), Славоміра-Анна Грушевська (Державне вище професійне училище, м. Конін, Польща), Вікторія Гуменюк (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), Ольга Іващенко (Інститут соціології НАН України), Наталія Коваліско та Наталія Черниш (Львівський національний університет імені Івана Франка), Леся Литвиненко (Національна освітня платформа «Всеосвіта», м. Київ), Володимир Магун (Інститут соціології Російської академії наук, м. Москва), Ольга Максименко (Інститут соціології НАН України), Світлана Романенко (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова) та інші.

Насамкінець відбулася церемонія нагородження переможців. Володимир Паніотто, співзасновник Соціологічного центру імені Н.В. Паніної, та Євген Головаха, тодішній заступник директора Інституту соціології НАН України, вручили першу премію імені Наталії Паніної авторці оригінального та вдумливого есею під заголовком **«Перезбирання експертності» Наталі Отрещенко**. Другу премію здобула **Олександра Дейнеко**. Її робота теж мала доволі цікаву назву — **«Стати антикризовим «серфінгістом»: бути щасливим та активно діяти!»** Третю премію було присуджено **Марині Шпікер**, авторці роботи **«Глобальні та локальні кризи як простір можливостей для української соціології»**.

Лауреатом премії імені Ірини Попової¹ (за роботу, що має найбільшу соціально-практичну значущість) стала **Єлена Ковальська**. Її есей мав назву **«Переосмислюючи українське суспільство: нові виклики та що вони для нас несуть»**. Цю премію Є. Ковальській вручила Олена Лісеєнко, голова Південноукраїнського відділення САУ.

Захід завершився дружнім спілкуванням учасників, гостей та організаторів, а також побажаннями зустрітися наступного року.

Теми творчих робіт решти учасників конкурсу «Кращий молодий соціолог року — 2020–2021»

– «Матеріалізм vs постматеріалізм: нове протистояння» (Марта Борецька)

¹ Попова Ірина Марківна (1931–2008) — відома українська дослідниця, фундаторка одеської школи соціології.

- «Україна в контексті кризи капіталістичної світ-системи» (Олександр Вольський)
- «Згуртовані кризами» (Руслана Джуган)
- «Віртуалізація довіри й загострення питань успішності реальних трансформацій» (Оксана Казьмірова)
- «Три виклики для соціології в часи кризи» (Інга Козлова)
- «Посттравматичний стресовий розлад як діагноз українському суспільству» (Анна Прохорова)
- «Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українську трудову міграцію» (Андрій Хом'як)

Отримано 25.01.2022

ОЛЬГА МАКСИМЕНКО

«Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство». XV Міжнародні соціологічні читання пам'яті Наталії Паніної та Валерія Хмелька

У матеріалі подано огляд роботи XV Міжнародних соціологічних читань, проведених Інститутом соціології Національної академії наук України 10 грудня 2021 року з нагоди вшанування пам'яті двох видатних вітчизняних науковців — Наталії Паніної (1949–2006) та Валерія Хмелька (1939–2021). Захід складався з двох частин: пленарного засідання та підбиття підсумків конкурсу «Кращий молодий соціолог року — 2020–2021». На пленарному засіданні було заслухано чотири доповіді: «Валерій Хмелько — недооцінені ідеї» (В. Паніотто), «Про фази світоглядно-наукового шляху В.Є. Хмелька 1960-х — кінця 1980-х років: утопічний комунізм — реформований марксизм — антипартійний ревізійнізм (нотатки пам'яті)» (Р. Ленчовський), «Глобальне відлуння локальної кризи: ідейний конфлікт в американському університеті» (П. Федорченко-Кутуєв) та «Україна в сучасних соціальних науках — усе ще terra incognita» (Т. Брік). Друга частина Читань почалася з виступів учасників конкурсу, під час яких вони могли поділитися з аудиторією основними ідеями, викладеними у їхніх конкурсних роботах. Після виступів конкурсантів відбулася дискусія у форматі круглого столу, а завершилися Читання традиційно — нагородження переможців і призерів. Кращим молодим соціологом року було визнано Н. Отріщенко (Львів). Друге й третє місце посіли О. Дейнеко (Харків) та М. Шпікер (Київ). Премію імені Ірини Попової (за роботу, що має найбільшу соціально-практичну значущість) було присуджено Є. Ковальській (Київ).

Ключові слова: Наталія Паніна, Валерій Хмелько, соціологічні дослідження, українське суспільство, глобальні та локальні кризи, виклики сучасності, конкурс «Кращий молодий соціолог року»

ОЛЬГА МАКСИМЕНКО

«Глобальные и локальные кризисы: переосмысливая украинское общество». XV Международные социологические чтения памяти Наталии Паниной и Валерия Хмелько

В материале представлен обзор работы XV Международных социологических чтений, проведенных Институтом социологии Национальной академии наук Украины 10 декабря 2021 года в честь памяти двух выдающихся отечественных ученых — Наталии Паниной (1949–2006) и Валерия Хмелько (1939–2021). Мероприятие состояло из двух частей: пленарного заседа-

ния и подведения итогов конкурса «Лучший молодой социолог года — 2020–2021». На пленарном заседании было заслушано четыре доклада: «Валерий Хмелько — недооцененные идеи» (В. Паниотто), «О фазах мировоззренчески-научного пути В.Е. Хмелько 1960-х — конца 1980-х годов: утопический коммунизм — реформированный марксизм — антипартийный ревизионизм (памятные записки)» (Р. Ленчовский), «Глобальный отзвук локального кризиса: идейный конфликт в американском университете» (П. Федорченко-Кутуев) и «Украина в современных социальных науках — все еще terra incognita» (Т. Брик). Вторая часть Чтений началась с выступлений участников конкурса, во время которых они могли поделиться с аудиторией основными идеями, изложенными в их конкурсных работах. После выступлений конкурсантов состоялась дискуссия в формате круглого стола, а завершились Чтения традиционно — награждением победителей и призеров. Лучшим молодым социологом года была признана Н. Отрищенко (Львов). Второе и третье места заняли А. Дейнеко (Харьков) и М. Шпикер (Киев). Премия имени Ирины Поповой (за работу, имеющую наибольшую социально-практическую значимость) была присуждена Е. Ковальской (Киев).

Ключевые слова: Наталия Панина, Валерий Хмелько, социологические исследования, украинское общество, глобальные и локальные кризисы, вызовы современности, конкурс «Лучший молодой социолог года»

OL'HA MAKSYMENKO

«Global and local crises: Rethinking Ukrainian society». The 15th International Sociological Readings in memory of Natalia Panina and Valerii Khmelko

The paper gives an overview of the 15th International Sociological Readings, which took place at the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine on 10 December 2021. The aim of the conference was to honour the memory of Natalia Panina (1949–2006) and Valerii Khmelko (1939–2021), two outstanding Ukrainian scholars. The event consisted of two parts. The first one was arranged as a plenary session, during which four keynote presentations were delivered: «Valerii Khmelko and his underrated ideas» (V. Paniotto), «Utopian communism, reformed Marxism and anti-party revisionism as phases of V.Ye. Khmelko's world view and scholarly path between the 1960s and the late 1980s: Reminiscences» (R. Lenchovskyi), «The global echo of a local crisis: A conflict of ideas at a US university» (P. Fedorchenko-Kutuev) and «Ukraine is still terra incognita in present-day social sciences» (T. Brik). The second part of the Readings focused on the results of the «2020–2021 Junior Sociologist of the Year», an essay contest in which early and mid-career researchers, as well as young university lecturers, took part, competing for the Natalia Panina Prize. The contestants were invited to share the main points of their essays with the audience and to answer a few questions. Then followed a round-table discussion, and, finally, the contest winners and runners-up were announced. N. Otrishchenko (Lviv) won the top prize, whereas O. Deineko (Kharkiv) and M. Shpiker (Kyiv) came in second and third. Ye. Kovalska (Kyiv) was awarded the Iryna Popova Prize, and her essay was recognised as having social and practical significance. This special prize had been established in honour of a distinguished Ukrainian scholar, who is considered to be a founder of the Odesa School of Sociology.

Keywords: Natalia Panina, Valerii Khmelko, sociological studies, Ukrainian society, global and local crises, modern-day challenges, the “Junior Sociologist of the Year” contest